

Renqvistin herätys Liperissä

Esko Hartikainen: Heränneitä ja nukahtaneita. Kulttuuri, kontrolli ja herätys 1800-luvun alun Liperissä. Bibliotheca historica. SKS 2005 Helsinki. 421 s.

■ Esko Hartikaisen väitöskirja on tervetullut lisä vieläkin suh-

teellisen vähälukaiseen herätysliikkeitä koskevaan suomalaisen historiantutkimukseen. Kirkkohistoriassa kenttä on toki viljalti tutkittu, mutta yleisempään sosiaali- ja kulttuurihistorialliseen valotukseen herätykset on asetettu vasta aivan viime vuosikymmeninä. Uskonnollisten liikkeiden yhteiskunnallista ja poliittista roolia ovat tutkimuksissaan paikantaneet muun muassa Heikki Ylikangas ja sosiologian puolelta Kirsti Suolinna ja Risto Alapuro sekä kirkkohistorioitsijoista Jouko Talonen. Juha Siltalan psykohistoriallinen tutkimus *Suomalainen abdistus* on avannut uusia uria keskusteluun uskonnon roolista suomalaisen identiteetin ja modernin minuuden rakentumisessa enkä voi olla myöskään mainitsematta omaa, Liisa Eerikin-tyttären kautta avautuvaa analyysiani kansalaisyhteiskunnan hurmoksellisesti sävyttyneistä alkutahdeista. Anne Ollila, Pirjo Markkola ja Marjo-Riitta Antikainen ovat tutkimuksissaan niin ikään analysoineet uskonnollisen toiminnan ja kokemuksen sukupuolittunutta luonnetta. Kirkkohistorian alalta puolestaan uudentyypistä tutkimusotetta edustaa Ilkka Huhdan herännäisyyden julkisuuskuvan muotoutumista koskeva väitöskirja.

Vaikka Hartikaisen tutkimuskohde on vähemmälle huomiolle jäänyt renqvistiläinen herätys, täysin kyntämätön ei kirkkohistorian piirissä ole tämäkään sarka. Ilmari Salosen 1930-luvulla julkaiseman kaksiosaisen Renqvist-elämäkerran lisäksi on syytä muistaa pari vuotta sitten postuumina ilmestynyt Kauko Pirisen Ren-

qvistiä ja hänen herätystään oikeushistoriallisesta näkökulmasta tarkasteleva tutkimus, jota Hartikainen on voinut tutkimuksissaan hyödyntää. Hänen näkökulmansa on kuitenkin Pirisen tutkimusta tuntuvasti laveampi.

Hartikaisen väitöskirja on teoreettisesti kunnianhimoinen ja näkökulmiltaan moneen suuntaan aukeava tutkimus. Tavoitteena on tarkastella Henrik Renqvistin ympärille 1810–20-luvun taitteessa Liperissä puhjenneen uskonnollisen herätyksen merkitystä sekä paikallisyhteisössä että koko valtakunnan poliittisessa kulttuurissa. Herätystä Hartikainen ei näe muusta elämismailmasta erillisenä hengellisenä kokemuksena vaan ymmärtää sen ja siitä kummunneet yhteisölliset reaktiot samanaikaisesti sekä modernia minuutta rakentavana että uusia kulttuurisia erottautumisia tuottavana monisyisenä prosessina. Painopiste on vahvasti liperiläisessä pienyhteisössä, jonka elämänmenon rikkoutuminen ja siitä kimmonneet reaktiot kietoutuvat erottamattomasti valtakunnallisiin, välillisesti jopa maailmanpoliittisiin tapahtumiin. Tekijä itse palauttaa näkökulmansa valinnan birminghamilaisesta kulttuurintutkimuksesta saatuihin viirikkeisiin, mutta toteutus myötäilee nähdäkseni selkeämmin Pohjoismaissa viime vuosina tehtyjä tutkimuksia, joissa herätysliikkeitä on Hartikaisen tapaan tarkasteltu toisaalta kontrollin, toisaalta kulttuurikamppailun näkökulmasta.

Yhteys pohjoismaiseen viiteryhmään näkyy selvästi Hartikaisen kysymyksenasettelus-

sa, jossa kontrolli nostetaan tutkimuksen keskeiseksi käsitteeksi. Renqvistiläiseen herätykseen kohdistuneen kontrollin eri muotojen ympärille Hartikainen kietoo monipolvisen, tarkentavan kysymyksenasettelun, jota kautta lukijalle avautuvat niin paikallisen elämänmenon koko kirjo ja kirjollisten esimiesten silmätiukaksi joutuneen Renqvistin sotkuiset oikeusprosessit kuin keisarivallan huomion saavuttaneen ongelmavyöhydin poliittiset selvittely-yritykset. Kontrollia epämääräisemmäksi jää toinen tutkimusta strukturoiva käsite – kulttuuri ja tarkemmin ottaen kulttuurikonflikti. Riippuen siitä, mihin tutkimustraditioon tekijä kulloinkin nojaa, kulttuuri merkitsee tutkimuksessa milloin elämäntapaa, milloin erottautuvaa ala- tai vastakulttuuria, milloin taas kulttuurisen kokonaisrakennelman osa-alueita tai jopa yhteiskunnan eri tasot läpäisevää kokonaisrakennelmaa itseään.

Käsitteellinen selvennys ja pidemmälle viety analyysi olisi ollut tarpeen etenkin kansankulttuurin kohdalla, joka Liperissä näyttää muodostuneen poikkeuksellisen moniaineksiseksi. Tematiikkaa olisi ollut kiinnostavaa jatkaa esimerkiksi tarkemmalla erittelyllä siitä, miten shamanistis-peräinen kansanusko kristillisine muunnoksineen konfliktoitui renqvistiläisyyden kanssa ja toisaalta, miten ortodoksinen uskonto kannattajineen sijoitui segmentoituvan paikalliskulttuurin kentässä. Hartikainen kyllä sivuaa näitäkin kysymyksiä, mutta lukuisten muiden käsitteellis-teoreettisten

ainesten juoksutuksessa ne jäävät melko pinnallisiksi sivujuonteiksi.

Teosta kautta linjan leimava käsitteellinen vyörytys ja tutkimuskirjallisuuden lavea esittely osoittaa kiistatta tekijän lukeneisuuden ja hänen kiitettävän pyrkimyksensä tulkita tutkimuskohdettaan useista teoreettisista näkökulmista. Kääntöpuolena on kuitenkin se, että kun yhteen tutkimukseen pyritään mahduttamaan tietämyksen koko kirjo, syväälle pureutuva analyysi jää eri tulkinnallisten vaihtoehtojen kohdalla helposti keskeneräiseksi. Lukija joutuu myös käyttämään runsaasti aikaa pysäköityä tekijän jäljillä ja löytäköseen kaiken tietämyksen keskeltä tärkeimmät tutkimukset helmet. Tekijän oma tieteellinen visio jää niin ikään usein lukijan ulottumattomiin.

Perusteellisella tutkimusotteellaan Hartikainen saa joka tapauksessa aiheesta poikkeuksellisen paljon irti. Teoksen 12 luvussa avautuu Renqvistin herätyksen kirvoittamien oikeudellisten ja kulttuuristen konfliktien täyttämä panorama, jossa metodinen painopiste siirtyy luontevasti paikallisesta valtakunnalliseen ja päinvastoin. Kartoitetuksi tulevat yhtä lailla niin valtionkirkollinen hallinto- ja kontrollijärjestelmä kuin rahvaan oman elämäntavan ne piirteet, joihin Renqvistin mobilisoima ja eliitin vastarintaa synnyttänyt kontrolli kohdistui.

Hartikainen erittelee renqvistiläisyyden ominaispiirteet ja jäljittää yksityiskohtaisesti liikkeen johtajaa ja kannattajia vastaan suuntautuneet oikeusprosessit. Niiden kautta avau-

tuu samalla oivallinen näkökulma 1800-luvun paikallisyhteisön sosiaaliseen järjestykseen ja sen rikkoontumisen synnyttämiin reaktioihin. Niin ikään tuon ajan ihmisten kunniaa arka mielenmaisema tulee herätyksen synnyttämän kulttuurisen erottautumisen ohella herkullisesti esitetyksi.

Kulttuurikonflikti-analyysi terävöityy, kun tarkastelu kohdennetaan hallinnolliselle ylätasolle ja sieltä Renqvistin toimintaan suuntautuneisiin sanktioihin. Hartikainen osoittaa vakuuttavasti, millaisia uhkakuvia herätys valtiollisella tasolla synnytti. Uskonnollisen erillisryhmän syntyminen ei merkinnyt vain yhteiskuntarauhan paikallista häiriintymistä vaan samastui helposti myös valtiopetossyytteisiin johtavaan separatismiin. Uhkakuvien taustamekanismeja olisi voinut hieman tarkentaa kontekstoisella ylimpien viranomaistahojen toimet selkeämmin toisaalta valtiopoliittisiin tapahtumiin, toisaalta vuonna 1809 muodostuneen Suomen suuriruhtinaskunnan hallintojärjestelmän keskeneräisyyteen. Vielä 1810- ja 1820-luvulla valtionkirkkojärjestelmä ja etenkin seurakunnat paikallistason hallinnosta ja kontrollista vastaavina eliminä turvasivat tärkeällä tavalla maan rauhallista siirtymää Ruotsin kuninkaan alaisuudesta Venäjän keisarikuntaan.

Tutkimuksen kiintoisinta antia on kulttuurikonfliktiasettelman siirtäminen liperiläiseen paikallisyhteisöön. Hartikainen kartoittaa huolellisesti yksilöiden niitä säätyläisryhmiä, jotka hallinnollisen eliitin rinnalla asettuivat voimakkaimmin vastustamaan renqvistiläi-

sen reformiliikkeen pesiytymistä Liperiin ja sen ympäristöön. Näiden vastapoolina hän analysoi heränneiden liperiläisten perusjoukkoa, jossa etenkin liikkeeseen joutuneella väestönosalla oli keskeinen rooli. Talollisten poikien runsas osuus on merkillepantavaa tilanteessa, jossa yhä useampi tähän ryhmään kuuluva oli vaarassa ajautua sosiaaliseen vajoamiseen. Naisista sen sijaan leskiä lukuun ottamatta aineisto yllättävästi vaikennee. Tämä on merkillistä sikäli, että esimerkiksi Lounais-Suomen rukoilevaisuudessa naiset olivat tähänkin aikaan liikettä vahvasti kantava voima. Vaikka Hartikainen noteeraa risti-riidan ja hakee erilaisia selityksiä renqvistiläisyyden näennäiselle miesvaltaisuukselle, perusteellisempi analyysi olisi saattanut tuoda tulkintaan uusia vivahteita. Voi ainakin kysyä, olisiko tiheämmällä lukemisella päässyt virallisen aineiston taakse muodostamaan edes otaksumia liikkeen todellisesta joukkovoimasta. Voi myös kysyä, että jos renqvistiläisyys oli poikkeuksellisen maskuliininen liike niin mikä sitä Renqvistin persoonan lisäksi itse asiassa selittää.

Kokoavissa tulkintaluvuissa Hartikainen sitoo taitavasti yhteen renqvistiläisyyden hengelliset ja reformatoriset piirteet ja liittää ne kulttuuriksi nimeämänsä ilmiön kokonaisuuteen. Näin tehdessään tekijä liikkuu varmoin ottein – joskin paljolti aikaisempaan tutkimukseen nojaten – modernin minuuden rakentumisesta uusi-
muotoisen järjestäytymisen ensivaiheiden erittelyyn. Esi-
tyksen monet kohdat pakotta-

vat myös lukijan ottamaan kantaa tulkintoihin ja pohtimaan niihin vaihtoehtoisia ratkaisuja – mikä on aina ansiokkaan tutkimuksen merkki.

Itse jäin esimerkiksi miettimään, osuuko Hartikainen aivan kohdalleen Renqvistin persoonan eri puolten painotuksessa. Renqvistin toimintaa-
han leimasi toisaalta mystissä-
vyinen rukouselämä ja toisaalta ankarat, yhteiskunnallisesti sivilisoivat reformivaatimukset. Hartikainen näyttää painottavan enemmän jälkimmäistä ja tulkitsevan sitä kautta myös hengelliset harjoitukset suorituskeskeisesti. Voisiko kuitenkin hengelliseen erottautumiseen johtaneen hartaudenharjoituksen irrottaa yleisemmistä kansansivistystä ja tapakulttuurin muutosta ajavista tavoitteista ja tarkastella Renqvistiä itseäänkin modernisaatiossa jakaantuvan maailmankuvan eräänlaisena henkilöitymänä? Tätä kautta myös tutkimuksessa esiintyvä sekularisaatiokäsite – nimenomaan siltä osin kuin se kytkeytyi uskonnollisissa herätyksissä käynnistyneeseen hengellisen ja maallisen erkaantumiseen – saattaisi saada uutta sisältöä. Sekularisaatioproblematiikan innovatiivinen purkaminen onkin nähdäkseni herätysliiketutkimuksen seuraava tärkeä vaihe ja siihen Hartikaisen tutkimus tarjoaa tukevan lähtökohdan.

Irma Sulkunen